

Illés Borbála

Magyarország az abszolutizmus időszakában

2026.03.04.

Fogalmi alapok

Abszolutista kormányzás:

- Rendeletekkel
- A hatalom gyakorlója egy személyben jár el
- Központosítás
- Felvilágosult abszolutizmus: felvilágosodás eszméi szerinti abszolutista államvezetés

Mária Terézia és II. József uralkodása

1740-1780

1780-1790

Pragmatica Sanctio (1723)

- III. Károly: nőági öröklési rend elismertetése
- jelentése: örök érvényű szerződés
- A magyar országgyűlés 1723-ban fogadta el a nőági örökösödést, emellett kimondta az ország törvényi és kormányzati, vagyis rendi különállását a Habsburg Birodalmon belül.
- Fontos eleme még a törvénynek: a birodalmat a család tagjai nem oszthatják fel egymás között, vagyis mindig egy kézben egyesül az uralkodói hatalom, továbbá hogy Magyarország a birodalmat érintő külső támadások esetén köteles katonai segítséget nyújtani a dinasztiának.

Mária Terézia uralkodásának első évei

- III. Károly halála után a bajor fejedelem elutasította a nőági öröklést, és több ország a birodalom felosztására készült
- Spanyolország a Habsburgok itáliai tartományaiért szállt harcba
- A legveszélyesebb ellenfél az elmúlt évtizedekben megerősödő Poroszország lett, amelynek fiatal királya, II. Frigyes elfoglalta Sziléziát
- Prágát is ellenséges csapatok szállták meg
- A kontinentális egyensúly megbomlása láttán Nagy-Britannia a Habsburgokat támogatta (visszaállítva ezzel az erőviszonyokat)

A királynő a magyar országgyűléstől kért és kapott segítséget

- **Mária Terézia katonát és legitimitást keres – és ehhez a magyar rendek támogatása a kulcs.**

1741-ben ezért hívja össze a **magyar országgyűlést**, és ott születik meg az a politikai „deal”, aminek a törvényi lenyomata ez a két részlet:

VIII. tc. Ő királyi szent felségének jószágos kijelentése alapján szentesítettett, hogy Magyarország és a hozzá kapcsolt részek karainak és rendjeinek sarkalatos jogai, szabadságai, mentességei és kiváltságai [...] őket mindenféle adózás alól fölmentik, hogy a telekkel semmiképpen ne járjon együtt a közteher. [...]

XIV. tc. I. §. Aki egyszersmind azt is elhatározta, hogy az ország dolgait és ügyeit, az országon belül és kívül, magyarok által fogja végezni és végeztetni.

(Mária Terézia 1741. évi törvényeiből)

Akkoriban ilyen nagy kiterjedésű és eltérő országok kormányzására annál kevésbé rendelkeztem a szükséges tapasztalatokkal és ismeretekkel, mivel atyámuramnak sohasem tetszett, hogy engem akár a kül-, akár a belügyek intézésébe bevonjon, vagy arról tájékoztasson. Nem volt tapasztalatom a tanácsosok kiválasztásában, s ehhez járult még természetes félénkségem és szégyenlősségem, ami igen megnehezítette a szükséges tanácsok és értesülések mérlegelését.

(Mária Terézia Emlékiratából)

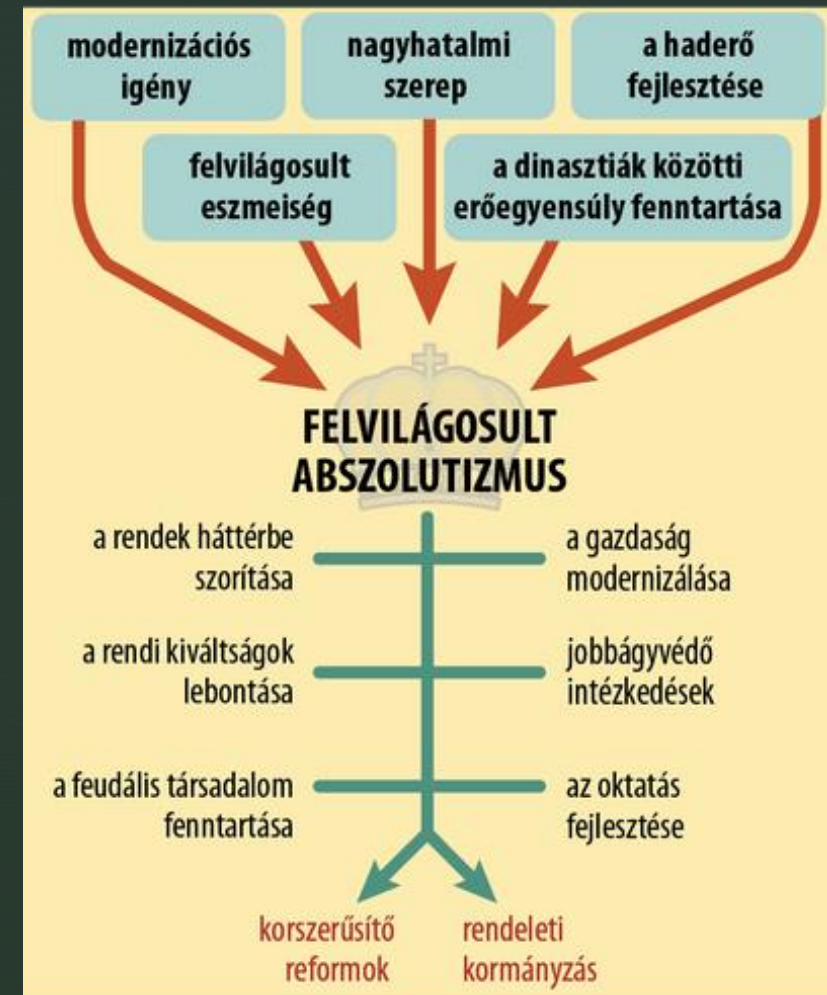
Néhány érdekesség:

- 16 gyermek 😊
- Személyesen felügyelte nevelésüket
- 1765-ben elvesztette férjét, Lotaringiai Ferencet
 - Akkor legidősebb fiát, II. Józsefet német-római császárrá koronázták, de Mária Terézia továbbra is egymaga döntött a birodalmi ügyekben

A felvilágosult abszolutizmus háttere: Miért volt szükség reformokra?

- A Nyugat-Európai centrumországok fejlettsége
Felzárkózási igény
- Elképzelések bevezetése **rendeleti úton**, a **felvilágosodás eszméire hivatkozva** (az élet szinte minden területét érintették)
- A rendeletek a rendi érdekeket sokszor sértették, de nem számolták fel a feudális rendszer alapjait

Stratégia

- Tanácsadói szerint az államnak a közjó megteremtésén kell munkálkodnia
- Elvesztett területek visszaszerzése = katonai felkészülés (sikertelen kísérlet 1765-ben, Szilézia)
- Nem hívta össze az országgyűlést 1765 után
- Jobbágyság helyzetének javítása:

„Elsősorban arra kell gondot viselni, hogy a jobbágy Magyarországon kedvezőbb helyzetbe jusson, és az adóterhet elbírja. [...] Így idővel a népet meg lehet nyerni az udvar számára.” – Kaunitz államkancellár

Kaunitz gróf, utóbb herceg [1711–1794] államkancellárként [1753–1792] nagy befolyásra tett szert.

A felvilágosult abszolutizmus híveként főleg Mária Terézia kormányzati politikáját formálta.

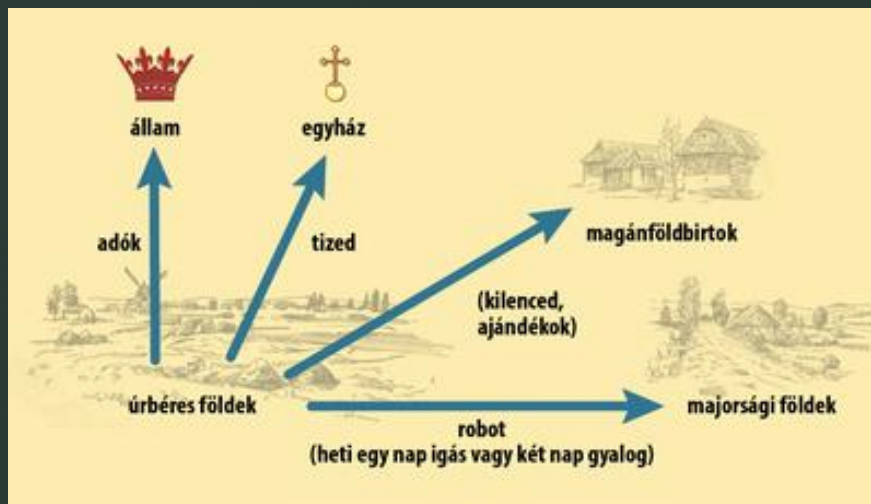
Miben változott meg a jobbágyság helyzete?

A 18. század közepén a kedvező értékesítési lehetőséget kihasználó nyugat-magyarországi nemesség a majorsági területek bővítésével és az ingyenmunka (robot) fokozásával növelte a jobbágyság terheit. Az adómentes majorsági területek bővülése csökkentette az állami adóalapot, és a jobbágyság túlterhelése sem kedvezett az Udvarnak.

- A panaszlevelek Mária Teréziát beavatkozásra sarkallták
- 1767., Urbéri rendelet (Urbárium; a szó korábban a földesúr–jobbágyság közötti szerződésekre utalt)
- a cél a paraszti terhek kiegyenlítése lett, ám az állami beavatkozást a megyék sokáig elutasították

Úrbéri rendelet (1767)

Szabályozta az úrbéres viszonyt, meghatározta a jobbági telkek nagyságát, illetve rögzítette a telekhez tartozó terheket.

Az úrbér-szabályozási példányokba kifejezetten és határozottan írással be kell mind a telki állomány, mind pedig az, hogy az ígásrobotot két vagy négy ígával [igavonó állattal] kell-e teljesíteni, és az, hogy a kilencedet természetben vagy milyen egyenértékben kell leróni, és végül a megye hiteles pecsétje alatt adassék ki a községeknek. [...]

Az alattvalók [a jobbágyság] a szabályozásban foglalt szolgáltatásoknál nagyobbakra már csak azért sem kényszeríthetők, mert a szolgáltatások és kötelezettségek ily módon létrejövő egyenlőtlensége könnyen okot és alkalmat adna új mozgalmakra és nyugtalankodásokra, különösen a jelen körülmények között, amikor a közcsend még nem állott egészen helyre. [...]

(Mária Terézia úrbéri rendeletéből; 1767)

„Etetni kell a juhót, ha nyírni akarjuk.”

- A központi hatalom megerősítését jelezték a
 - katolikus egyház belső életét szabályozó rendelkezések,
 - az egyes intézkedések (például az egyházi vagyon megadóztatása, az egyházi ünnepek számának csökkentése)
 - és az igazságszolgáltatási reformok (például a kínvallatás, illetve az eretnekség bűnének eltörlése, a boszorkányüldözések leállítása)
- Mind a a **felvilágosult racionalizmus** eszmeiségében születtek.

Az oktatás megreformálása – Ratio Educationis (1777)

A több éven át előkészített népiskolai és középiskolai reformjavaslat megteremtette az állami oktatáspolitikai alapjait

- az oktatás szervezését kivette a katolikus egyház kezéből
- a közoktatás minden ágát érintette a népiskolától az egyetemekig
- Kísérletet tettek a tankötelezettség bevezetésére (6–12 évesek számára)
- egy általános műveltségi szint kialakítására törekedett

Közegészségügyi reform

Gerard van Swieten dolgozta ki

- az egyik legfontosabb volt az ország hatósági orvosokkal és szülésznőkkel (bábákkal) való ellátása
- A királynő többször felszólította a vármegyéket a képzett orvosok alkalmazására, majd a nagyszombati egyetemen alapított orvosi kart (1769)
- A rendelkezések a továbbiakban főleg a közhigiénés állapotok javítására irányultak (például a holttest két napnál tovább ne maradjon temetetlen; a holttesteket mélyebbre temessék; a temetőt pedig kerítéssel védjék a legelő állatokkal szemben)

Valláspolitikai, Építészet, Művészet

A valláspolitikai az ellenreformáció támogatásán alapult.

Templomépítések (a késő barokk stílusjegyei alapján)

Főúri kastélyok nyugati mintára:

- egy ideig a Grassalkovich család gödöllői, majd az Esterházy család Fertődön épült kastélya nyerte el a „magyar Versailles” megtisztelő jelzést

- A bécsi nemesi testőrség művelt írói (például Bessenyei György) célul tűzték ki a magyar irodalmi kultúra meghonosítását, a latin nyelv kiszorítását a tudományos életből.

II. József (1780–1790) “kalapos király”

- Terveiben az erős központosítás, az egységes összbirodalom megteremtése szerepelt, amelyben az alattvalók számára a közjót az állam teremti meg
- elutasította a rendi hagyományokat, és a nemesi előjogok felszámolására törekedett
- a Szent Koronát Bécsbe vitette
- alattvalóinak szinte a mindennapi életét is szabályozni akarta
- A korabeli adminisztráció képtelen volt a rendeletek végrehajtását felügyelni

Hány rendeletet bocsátott ki?

majdnem 6200

Türelmi rendelet(1781)

- A rendeletben megszüntette a protestáns felekezeteket és az ortodox egyházat sújtó megkülönböztető rendelkezéseket, és engedélyezte a nem katolikusok hivatalviselését
- a katolikus egyház kiváltságos helyzetének korlátozására törekedett
- Engedélyezte a bányavárosok kivételével a zsidók betelepülését a városokba, illetve a foglalkozási korlátozások feloldásáról rendelkezett (de később előírta, hogy kötelesek német családnevet felvenni és meghatározta a felvehető nevek számát)
- a katolikus egyház belügyeit érintő rendelkezések:
 - feloszlatta a szerzetesrendeket (a tanító és betegápoló rendek kivételével)
 - az egyházi vagyont a felügyelete alá helyezte
 - a fakoporsós temetés helyett az olcsóbb temetést írta elő

Nemességet és közigazgatást érintő rendelkezései

A koronázás elutasítása körüli feszült helyzetet a türelmi rendelet oldotta fel, hiszen a rendelkezés a hivatalviselés tekintetében jogi egyenlőséget biztosított az országban élő protestánsok számára.

II. József számos híve lelkesen támogatta a további reformokat, a jozefinistáknak nevezett csoport (például Széchényi Ferenc, Kazinczy Ferenc, Hajnóczy József) meglátása szerint az uralkodó döntései az ország elmaradottságát számolják fel.

- határozottan a nemesi előjogok eltörlését tervezte
- A közigazgatási reform során tíz kerületre osztotta fel az országot
- a hatékony ügyintézással indokolta a döntést, holott ezzel a nemesi ellenállás központjait számolta fel

Ha tudom, hogy kormányzati formánk természetes ellenségességet jelent a nemesség és a nem nemesek között, s hogy egy rendi gyűlés soha nem mond le jóakaratúlag egy jogról, amelyet erőszakkal szerzett és tart fenn, akkor is kötelességem mindent elkövetni, hogy minden embertársamat természetes jogaihoz segítsem. Kötelességem ez, ha cselekedeteimet a cél érdekében mindaddig a fennálló szabályokhoz igazítom is, amíg azok érvényüket nem veszítik. És hiszem, hogy ha így élek, emberbarát leszek anélkül, hogy megszűnnék hazafi lenni. De ha e kettőt nem lehetne egymással összeegyeztetni, inkább akarok emberbarát lenni, mint hazafi.

(Hajnóczy József levele Forgách Miklós grófnak; 1785. Hajnóczy József volt az első nem nemesi származású tisztviselő, akit II. József alispánná nevezett ki. A polgári származású Hajnóczy korábban a felvilágosult gróf, Széchényi Ferenc titkáráként és könyvtárosaként dolgozott.)

Cél

II. József nyelvrendelete (1785)

- Központosítás + egységes birodalmi adminisztráció
- latin kiszorítása, gyorsabb ügyintézés, „modern” államigazgatás

Fő intézkedések

- A német a közigazgatás és (nagy részben) az oktatás nyelve a latin helyett
- Hivatalnoki kar egységesítése: német nyelvtudás előtérben
- Alsóbb szinteken (falvak/mezővárosok) a szabályok fordítását előírhatják, de a központi nyelv német
- Következmények
- Magyar rendek: alkotmányos sérelemérzet + vármegyei ellenállás
- Társadalmi hatás (paradox): felerősíti a magyar nyelv és a nemzeti identitás igényét
- Udvar–ország viszony: konfliktus mélyül, a nyelvkérdés politikai kérdéssé válik

II. József jobbágyrendelete (1785)

Cél

- „Hasznos alattvaló” + nagyobb adó- és katonai teherbírás
- feudális kööttségek lazítása **állami érdekből** (nem a rendi rendszer felszámolása azonnal)

Fő intézkedések

- **Szabad költözködés** (földesúri engedély nélkül)
- **Szabad pályaválasztás / tanulás** (iparba, kézművességbe állás lehetősége)
- **Házasságkötés** földesúri önkényének korlátozása
- Jobbágy jogállása „polgárabb” irányba mozdul, de **nem szűnik meg a feudális függés**

Nem jobbágyfelszabadítás

Robot/kilenced és földesúri terhek **nem tűnnek el**

Következmények

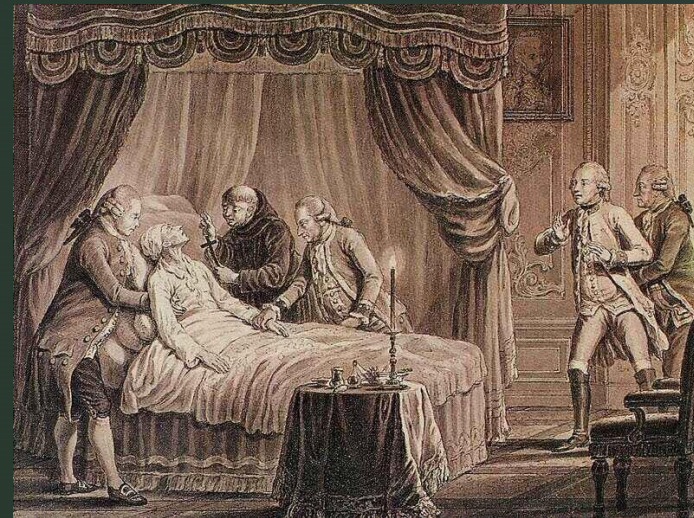
Udvar: erősebb állam
(mozgékonyabb munkaerő, több termelés)

Nemesség: gyanú/ellenállás (rendi viszonyok lazulnak)

Élete vége

„nevezetes tollvonás”

- a Habsburg Birodalom háborút indított az Oszmán Birodalom ellen (1787) – egyre több kiadással járt a háború
- Az 1789-es évi francia forradalom eseményei még inkább aláásták II. József tekintélyét (Osztrák-Németalföld elvesztése)
- halálos ágyán - három kivételével (türelmi rendelet, jobbágyrendelet, a papság állami fizetése) - visszavonta az összes rendeletét

A koronát és az ország többi klenodiumait [koronaékszereit], mihelyt a budai várban lesz számukra illő hely, oda kell átvinni. [...]

Remélem, a rendek belátják önzetlenségemet és javokat célzó törekvéseimet, így méltán elvárom tőlük, hogy az államot egyelőre újoncokkal és a sereget a szükséges készletekkel ellássák. A földmérés úgy szakíttassék félbe, hogy a már meglévő mérés és becslés, mert már annyiba került, és még szükséges lehet, felhasználható legyen. [...]

Szívemből kívánom, hogy Magyarország ez intézkedés által annyit nyerjen boldogságban és jó rendben, amennyit neki minden tárgyban rendeleteim által akartam megszerezni.

(II. József rendeleteinek visszavonását elrendelő utasítása; 1790)

(részlet)

Játék - Mária Terézia és II. József

Demográfiai változások

- **Belső vándorlás:**

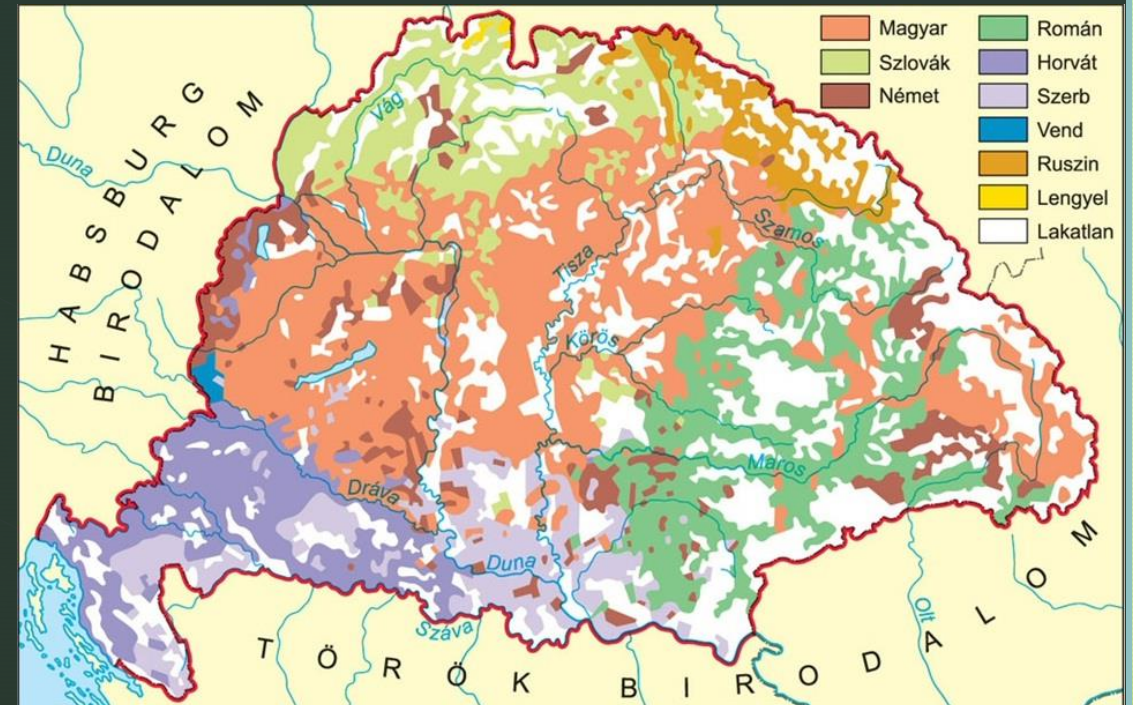
Az ország északi és nyugati területeiről a népesség a déli és középső területekre vándorolt. A földesurak ösztönzik, az ide érkező jobbágyok földet, munkaeszközöket, állatokat, házat kaptak. Elsősorban a magyarokat érintette, jelentős volt még a szlovákok vándorlása (Békés megye, Nyírség). A belső vándorlás növeli a természetes szaporodást, javul az életszínvonal, több gyereket tudtak felnevelni. A magyarok száma növekedett.

- **Önkéntes bevándorlás:**

A határon túlról különböző népcsoportok vándoroltak Magyarországra. Ezek egy része a Török Birodalom irányából, szerbek, románok, bolgárok, albánok. Északkelet felől a ruszinok, északról a lengyelek, nyugatról a csehek. Többségük a magyarok által elhagyott területekre, az ország peremvidékeire költöztek. A magyarság a Kárpát-medence középső területeire koncentrált.

- **Szervezett betelepítés:**

Habsburg udvar szervezte. Elsősorban németeket (katolikus svábokat) telepítettek be. Fő cél az adóalap növelése, az összefüggő magyarlakta területek megszakítása nemzetiségi szigetekkel, katolikusok számának növelése Magyarországon.

A 18. századi betelepítések részben udvari (Habsburg) államépítő programok voltak (I. Lipót - III. Károly - Mária Terézia - II. József korszakában külön hullámokkal), részben pedig földesúri és katonai (határvédelmi) érdekből zajló telepítések

Köszönöm a figyelmet! <3

